

УДК 341.9

С. С. КОРОЛЬОВ,

канд. іст. наук,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто питання реалізації державою політики постійного нейтралітету як одного з достатньо дієвих засобів здійснення збалансованої державної політики, спрямованої на зміцнення національних інтересів.

Ключові слова: держава, міжнародна політика, постійний нейтралітет, Конституція, міжнародне співтовариство, реалізація.

Міжнародні відносини є одним із пріоритетних видів діяльності більшості країн світу. Належне обґрунтування зовнішньополітичного курсу країни, адекватні відносини з сусідніми державними утвореннями певним чином можуть надавати можливість для розширення міжнародних зв'язків, що неодмінно сприятиме вдосконаленню інформаційного простору, зміцненню наукового та виробничого потенціалу й загальному розвитку національної економіки. При цьому слід мати на увазі, що сьогодні у світі все ще існує значна кількість різних за масштабами конфліктів і деякі з них вирішуються виключно шляхом застосування зброї. Такий стан справ спостерігається майже впродовж усього існування людської цивілізації і, на жаль, тенденції щодо переходу вирішення проблемних питань співіснування людей виключно у мирній площині наразі майже не спостерігається.

Таким чином, виникає необхідність запровадження заходів щодо можливої участі держави в певних військово-політичних блоках, які мають бути додатковим важелем гарантій постійного додержання безпеки та територіальної й політичної цілісності країни.

Для України це питання набуло сьогодні особливої гостроти та актуальності з огляду на те, що в минулому десятилітті керівництвом держави неодноразово ухвалювалися рішення певного виду правової ієрархії, які

неоднозначно регулювали зазначені питання. Політичний вектор держави щодо її членства у військово-політичних союзах міждержавного рівня неодноразово змінювався й останнім часом на державному рівні було прийнято рішення про позаблоковість України.

Підтвердженням актуальності питання щодо визначення правового статусу України в міжнародних відносинах є праці наукового та публіцистичного характеру вітчизняних і зарубіжних авторів стосовно вирішення питань систем колективної безпеки, опубліковані останнім часом. Так, серед зарубіжних вчених слід зазначити роботи Ю. Баскіна, Ю.Безбородова, К. Борисова, П. Тейлора, Д.Уїтта, а також праці вітчизняних дослідників М. Буроменського, В. Буткевича, В. Голуба, В. Денисова, В. Євінтова, О. Тарасова.

Отже, міжнародна правосуб'єктності будь-якої держави є однією з найважливіших й одночас найскладніших складових державотворення. Вона передбачає наявність чітко визначеної концепції зовнішньополітичного курсу й послідовної цілеспрямованої роботи щодо його реалізації. Досвіду такої діяльності колишні радянські республіки, а нині суверенні держави, не мали. Тому процес набуття міжнародної правосуб'єктності відбувався по-різному.

Наприклад, такі держави, як Білорусь, Молдова та Україна в деклараціях про державний суверенітет проголосили про свій намір у майбутньому набути статусу нейтральної держави, однак реалізувати цей намір, згідно з нормами внутрішнього та міжнародного права, та здобути його визнання світовими співтовариствами їм не вдалося.

Терміном «нейтралітет» (від латинського «neuter» – ні той, ні інший), визначається такий зовнішньополітичний курс держави, що характеризується її неучастю у війнах з іншими державами та відмовою від воєнної допомоги воюючим сторонам, а також не входженням у воєнні союзи чи воєнно-політичні блоки, відсутністю іноземних військ на її території, власних військових баз на території інших країн. Статус постійного нейтралітету держави передбачає непорушність її кордонів та недоторканість території, а також майна громадян цієї держави. У разі порушення статусу нейтралітету

нейтральна держава має право його захисту всіма засобами, включаючи й воєнні, як власними збройними силами, так і за допомогою інших держав, з якими є угода про взаємодопомогу згідно зі ст. 52 Статуту ООН.

Більш детальне визначення прав і обов'язків нейтральної держави дається в резолюціях Сьомого конгресу Міжнародної асоціації юристів-демократів, який відбувся в 1960 р.

Історії міжнародних відносин відома низка фактів, коли проголошений і визнаний нейтралітет порушувався як з боку інших держав, так і урядовими колами самих нейтральних держав. Так було за часів як Першої, так і Другої світових війн.

Сьогодні лише окремі держави світу (Швейцарія, Австрія, Мальта) мають загальновизнаний світовим співтовариством статус постійного нейтралітету, конституційно визначений внутрішнім законодавством. Ті ж держави, які лише проголосили про свій намір дотримуватися статусу постійного нейтралітету, але не закріпили його в Основному Законі і не досягли визнання світовим співтовариством, не є нейтральними державами.

Наприклад, у Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р., в ст. IX «Зовнішня і внутрішня безпека» йдеться про те, що «Українська РСР проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї» [5].

Фактично цим самим Верховна Рада УРСР проголосила про свій намір у майбутньому набути два статуси держави – постійного нейтралітету та без'ядерного. Без'ядерного статусу Україна набула після ліквідації ядерного потенціалу до 1996 р. Щодо набуття статусу постійного нейтралітету, то відбулася деяка затримка, а потім і фактична ліквідація цього наміру. Незважаючи на те, що в заключній частині Декларації стверджується: «Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод», уже в іншій постанові

Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрямки зовнішньої політики України» намір щодо набуття статусу постійного нейтралітету трактується по-іншому [6]. Підкреслюючи ті зміни в Європі та світі, які відбулися після припинення існування СРСР, пріоритетне значення проблеми створення системи загальноєвропейської безпеки на базі існуючих міжнародних організацій, Україна здобула нове геополітичне становище. З огляду на це «...проголошений нею свого часу намір стати в майбутньому нейтральною та позаблоковою державою має бути адаптований до нових умов і не може вважатися перешкодою її участі у загальноєвропейській структурі безпеки» [2, с. 379].

Між тим проголошене вищим законодавчим органом України завдання будівництва демократичної правової держави вимагало розробки та прийняття нової Конституції, яка б утверджувала основні принципи утворення і здійснення державної влади. Прийнята 1978 р. Конституція УРСР, до якої було внесено понад 200 поправок, уже не відповідала завданням сучасності. А наявність власної Конституції як Основного Закону держави є одною із суттєвих ознак її суверенності.

Тим більше, що неузгодженість і суперечливість між законодавчою, виконавчою і судовою владами провокували протистояння, взаємне дублювання функцій тощо. Усе це вимагало завершення конституційного процесу та прийняття Основного Закону України.

Після тривалої роботи конституційних комісій та гострих дебатів у Верховній Раді, Конституція України була прийнята 28 червня 1996 р. Однак у ній навіть не згадується про набуття Україною статусу постійного нейтралітету.

Тому безпідставно посилались на те, що Україна є позаблоковою чи нейтральною державою, і що цей статус закріплено в її Конституції.

У даний час для набуття статусу постійно нейтральної держави необхідно здійснити низку процедур та виконати відповідні вимоги, передбачені як внутрішнім, так і міжнародним правом.

Що саме конкретно і яким чином це потрібно здійснити, можна бачити на прикладі Туркменістану. Це єдина країна із Співдружності Незалежних Держав, яка офіційно набула зовнішньополітичного статусу постійного нейтралітету.

Туркменістан, який у складі СРСР був слаборозвиненою республікою, проголосив свій суверенітет ще 22 серпня 1990 р., а 26 жовтня 1991 р. уряд провів референдум щодо незалежності країни. За незалежність проголосувало 94 % із п'ятимільйонного населення. Наступного дня, 27 жовтня 1991 р., Верховна Рада проголосила Туркменістан суверенною державою, а за результатами референдуму було прийнято Конституційний закон «Про незалежність і основи державного будівництва». Цей закон був перехідним і діяв до 18 травня 1992 р. – до прийняття Конституції Туркменістану. В основу Конституції було покладено принципи Декларації про державний суверенітет Туркменістану від 22 серпня 1990 р. Стаття 1 Конституції проголошувала Туркменістан «демократичною, правовою і світською державою, в якій державне управління здійснюється в формі президентської республіки. Туркменістан володіє верховенством і повнотою влади на своїй території, самостійно здійснює внутрішню і зовнішню політику. Державний суверенітет і територія Туркменістану єдині і неподільні» [7, с.1].

Про статус постійно нейтральної держави поки що не йшлося. Вперше про намір набути статусу постійно нейтральної держави тодішній президент Туркменістану Сапармурат Ниязов заявив у березні 1995 р. на нараді глав держав – членів Організації економічного співробітництва (ЕКО), членом якої Туркменістан є з 1992 р. Ця пропозиція була одноголосно підтримана учасниками наради.

У жовтні цього ж року на черговій зустрічі глав держав – учасників Руху неприєднання (Туркменістан – член Руху неприєднання з 1992 р.) ініціатива президента С. Ниязова дістала всебічну підтримку. Це сприяло тому, що Туркменістан звернувся до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй з відповідним проханням. 12 грудня 1995 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалює резолюцію «Постійний нейтралітет Туркменістану», за яку

проголосувало 185 держав – членів ООН. Вважаємо за доцільне навести текст резолюції повністю:

«Генеральна Асамблея, розглянувши питання про постійний нейтралітет Туркменістану, підтверджуючи суверенне право кожної держави незалежно визначати свою зовнішню політику у відповідності з нормами і принципами міжнародного права і Статуту ООН, вітаючи законодавче закріплення Туркменістаном статусу постійного нейтралітету; вітаючи прагнення Туркменістану до активної і позитивної ролі в розвитку мирних, дружніх і взаємовигідних відносин з країнами регіону і державами всього світу; висловлюючи надію на те, що статус постійного нейтралітету не порушує виконання його зобов'язань, що випливають із Статуту, і будуть сприяти досягненню цілей Організації Об'єднаних націй:

1. Визнає і підтримує проголошення Туркменістаном статусу постійного нейтралітету;
2. Закликає держави – члени Організації Об'єднаних Націй поважати і підтримувати цей статус Туркменістану, поважати також його незалежність, суверенітет і територіальну цілісність» [4, с. 736-737].

Цього ж дня, 12 грудня 1995 р., Халк Маслахати (Народна Рада – найвищий представницький орган держави) ухвалює Конституційний закон Туркменістану «Про постійний нейтралітет Туркменістану». Цей закон у відповідності з Конституцією визначає політичні, економічні і гуманітарні основи постійного нейтралітету Туркменістану, визнаного й підтриманого світовим співтовариством в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Постійний нейтралітет Туркменістану». Тепер ст. 1 Конституції доповнюється тим, що Туркменістан на основі закону володіє статусом постійного нейтралітету, згідно резолюції ООН. Визнаний світовим співтовариством нейтралітет Туркменістану є основою його внутрішньої і зовнішньої політики.

Стаття 6 Конституції викладена в такій редакції: «Туркменістан є повноправним суб'єктом світового співтовариства, визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права, дотримується в зовнішній

політиці принципів постійного позитивного нейтралітету, невтручання у внутрішні справи інших держав, відмовлення від використання сили та участі у воєнних блоках і союзах, сприяння розвитку мирних, дружніх і взаємовигідних відносин з країнами регіону і державами всього світу [1, с. 32].

Халк Маслахати схвалює також Концепцію зовнішньої політики Туркменістану як нейтральної держави. У Концепції чітко фіксуються критерії та напрямки стратегії і тактики у відносинах з іншими державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин на далеку перспективу, а також визначаються основні завдання зовнішньої політики Туркменістану.

При формуванні Концепції своєї зовнішньої політики Туркменістан виходив з тих об'єктивних обставин, що:

- з усіма без виключення державами він розвиває цивілізовані взаємини;
- з жодною із зарубіжних держав не має ворожих взаємин;
- нікому не заявляти територіальних претензій і не визнає жодних територіальних претензій до себе;
- реалізація зовнішньополітичних завдань ні в чому не може зачіпати інтереси інших держав чи загрожувати їх безпеці;
- Туркменістан як держава – член ООН визнає її пріоритет у вирішенні всіх питань, які входять до її компетенції, а статус постійного нейтралітету не зачіпає виконання його зобов'язань, передбачених Статутом ООН.

Щодо існуючих у міжнародному праві дефініцій, то нейтралітет Туркменістану є:

- за походженням – загальновизнаним, що підтверджується резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1995 р., Ісламабадською декларацією щодо підсумків третьої зустрічі глав держав і урядів країн Організації економічного співробітництва від 15 березня 1995 р., та Заключним документом 11 Конференції глав держав і урядів країн Руху неприєднання від 20 жовтня 1995 р. (Колумбія, м. Картахена);

– за формою – постійним, тобто не обмеженим за часом і діючим як у воєнний, так і в мирний час;

– за змістом – позитивним, або конструктивним, що передбачає активну позицію держави в питаннях підтримки миру і стабільності, розвитку відносин дружби і співробітництва між державами.

У розділі Концепції, який висвітлює політичні аспекти, підкреслюється, що Туркменістан відмовляється від використання сили чи загрози її використання у взаєминах з іншими державами, зобов'язується ніколи не розпочинати війни, не брати участі у війні (окрім самооборони), утримуватися від політики дипломатичних чи інших дій, які б могли привести до війни чи конфлікту. Нейтральна держава не входить у воєнні союзи чи блоки, в міждержавні об'єднання з жорсткими регламентуючими функціями чи колективною відповідальністю.

Досить суттєвим є твердження про те, що Туркменістан «...не буде мати, виробляти і розповсюджувати ядерну, хімічну, бактеріологічну та інші види зброї масового ураження, сприяти створенню нових видів і технологій їх виробництва» [8, с. 118].

У зв'язку з цим він приєднується до всіх основних міжнародно-правових актів, які забезпечують гарантії утворення системи колективної безпеки. Туркменістан також відмовляється від розташування на своїй території воєнних баз іноземних держав.

У розділі «Економічні аспекти» розглядається розвиток міжнародного економічного співробітництва, в системі якого Туркменістан виступає за необхідність таких економічних і правових механізмів, які б гарантували рівноправне існування всіх форм власності, заохочували підприємницьку діяльність, забезпечували сприятливі умови для діяльності інвесторів.

Одночасно Туркменістан як нейтральна держава гарантує відкритість свого фінансово-економічного простору, фінансово-банківської системи, яка відповідає світовим стандартам, та комунікаційної і транспортної інфраструктури.

Туркменістан не визнає економічного тиску з боку одних держав щодо інших як засобу досягнення політичних цілей, нав'язування власних поглядів. Й у зв'язку з цим не бере участі в різноманітних економічних блокадах, бойкотах та інших формах обмеження економічних інтересів.

Зміст розділу «Гуманітарні аспекти» полягає в утвердженні фундаментальної тези про те, що людина є найвищою цінністю суспільства. А тому зусилля держави мають бути спрямованими на формування сприятливих умов для вільного розвитку особистості та її самореалізації.

Гуманітарні контакти з іншими державами і міжнародними організаціями розглядаються як важливі засоби зближення народів, поглиблення взаєморозуміння між ними, розвитку дружби і співробітництва. Дія даної Концепції не обмежена в часі, а в процесі розвитку системи міжнародних відносин її положення можуть доповнюватися і уточнюватися без зміни її основоположних принципів [9, с. 119].

Статус постійного нейтралітету знайшов законодавче закріплення також в «Основних положеннях воєнної доктрини Туркменістану» від 10 травня 1994 р., зі змінами і доповненнями, затвердженими рішеннями Халк Маслахати від 27 вересня 1996 р. У вступній частині цього документу наголошується на тому, що «...основні положення воєнної доктрини Туркменістану є невід'ємною частиною Концепції безпеки Туркменістану, Концепції зовнішньої політики Туркменістану як нейтральної держави і являють собою документ становлення Туркменістану як незалежної держави, яка проводить політику «10 років стабільності», здійснення демократичних реформ і формування нової системи міжнародних відносин» [3, с. 121].

Згідно з воєнною доктриною Туркменістан має власні збройні сили й озброєння, необхідне для захисту свого суверенітету і територіальної цілісності, але залишає за собою право у випадку агресії проти нього звернутися за воєнною допомогою до інших держав.

У розділі «Політичні основи воєнної доктрини» наголошується, що Туркменістан у відповідності з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 12

грудня 1995 р. про «Постійний нейтралітет Туркменістану» визнаний і підтриманий світовим співтовариством як постійна нейтральна держава. Через це він не відноситься до жодної держави як до свого противника, не бере участі у воєнних блоках і союзах, зобов'язується не розпочинати війни і воєнні конфлікти і не брати в них участі, а також не здійснюватилюбих заходів, які можуть до них привести. Свою воєнну безпеку Туркменістан реалізує сукупністю всіх заходів при пріоритетності політико – дипломатичних та мирних засобів [10, с. 122].

Таким чином, статус постійного нейтралітету було закріплено як міжнародним, так і внутрішнім законодавством. Зважаючи на це, з утвердженням статусу постійного нейтралітету було вирішено стратегічне завдання забезпечення національних інтересів Туркменістану як суверенного суб'єкта міжнародних відносин. Термін «нейтралітет» міцно ввійшов у свідомість туркменського народу, а 12 грудня оголошено національним святом – Днем нейтралітету.

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Визнання світовим співтовариством постійного нейтралітету сприяє збереженню суверенітету, територіальної цілісності та гарантує національну безпеку держави. У першу чергу, це дало можливість Туркменістану врегулювати питання державних кордонів з сусідами. Відомо, що низку територіальних претензій висував Узбекистан (прикордонні території Татаузської і Чарджоуської областей заселені узбеками). Напруженими були відносини з Азербайджаном щодо покладів нафти в акваторії Каспійського моря тощо.

2. Статус постійного нейтралітету позитивно вплинув на проведення політичних та економічних реформ всередині країни, неоднозначно сприйнятих як урядовими колами так і населенням. Всесвітнє визнання нейтрального Туркменістану дозволяє йому більш ефективно реалізувати сировинний потенціал держави (в його надрах зберігається третина світових запасів нафти і

газу), не потрапивши при цьому в політичну чи економічну залежність від сусідніх держав.

3. Постійний нейтралітет – важлива гарантія для залучення іноземних інвестицій та банківського капіталу, які необхідні національній економіці держави. Відомо, що в останні роки помітно збільшилися інвестиції США, Ірану, Росії, Туреччини та інших держав, спрямовані на модернізацію таких провідних галузей економіки, як нафтогазова, текстильна, будівельна, транспорт і зв'язок тощо.

4. Політика нейтралітету дозволяє переглянути воєнну доктрину держави та перевести з державного бюджету частину воєнних витрат на потреби національної економіки.

5. Статус постійного нейтралітету сприяє Туркменістану, як і іншим нейтральним державам, запобіганню неприємних чи непотрібних рішень, не викликаючи непорозуміння чи навіть роздратування сусідніх держав. Таким чином, принципи нейтралітету тісно пов'язані з національними інтересами держави і є надійною основою її зовнішньополітичного курсу.

Список літератури:

1. Ведомости Меджлиса Туркменистана. – Ашгабад, 1995. – № 12. – С. 32.
2. ВВР України. – 1993. – № 37. – С. 379.
3. Внешняя политика нейтрального Туркменистана. – Ашгабад, 1997. – С. 121.
4. Действующее международное право. – М., 1997. – Т. 3. – С. 736–737.
5. Декларация про державний суверенітет України. 16 липня 1990 р. № 55 – XII. – Ст. IX.
6. Там само. – Ст. X.
7. Конституція Туркменістану. – Ашгабад, 1992. – Ст. 1.
8. Концепция внешней политики Туркменистана как нейтрального государства. 27 декабря 1995 г. – Ашгабад., 1995. – С. 118.
9. Там само. – С. 119.
10. Там само. – С. 122.

Королёв С. С. Правовое определение нейтралитета как способа реализации международной политики государства.

Рассмотрен вопрос реализации государством политики постоянного нейтралитета, как одного из достаточно действенных способов осуществления сбалансированной международной политики, направленной на укрепление национальных интересов.

Ключевые слова: государство, международная политика, постоянный нейтралитет, Конституция, международное сообщество, реализация.

Korol'ov St. Legal determination of neutrality as method of realization of international policy of the State.

The question about realization the state's of policy of permanent neutrality is examined in this article, as one as enough effective methods of realization of the balanced international policy, directed on strengthening of national interests.

Key words: state, international policy, permanent neutrality, Constitution, international association, realization.